

Millîleştirilen Yabancı Şirketler (Atatürk Döneminde)

Cumhuriyet'in ilk döneminde millîleştirme olgusu, daha çok ekonomide devletçilik politikasının uygulandığı 1930'lu yıllara denk gelir. Genel olarak bakıldığında bu olgunun; Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan ekonomik miras, bu mirasın Cumhuriyet elitlerini bağımlılıktan uzak bir sınaî-ekonomik kalkınma arayışına itmesi, bu arayışta yabancı sermayenin yerinin ne olacağı sorunuyla, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin devletçilik politikasını hâkim kılması ekseninde ortaya çıktığı söylenebilir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklenme biçimi, kapitülasyonlar ve dış borç sarmalının ortaya çıkardığı bir *bağımlılık* sorununu gündeme getirmişti. İmparatorluğun son döneminde, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki liderliğinin izlediği politikalarla, Osmanlı devletinin siyasi manevra alanını daraltan ekonominin bağımlı olma özelliği, "*millî iktisat*" oluşturma çabalarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu politika etkili olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması, politikanın getirdiği kazanımların savaş sonrası ortamda kaybedilmesine yol açmıştır (1914'te tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonların İtilaf Devletleri tarafından yeniden yürürlüğe konması gibi). Ekonomik ve dolayısıyla siyasi bağımlılığın Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist devletler tarafından nüfuz alanlarına çevrilmesine olanak sağlayan en etkili araçlar olduğunun farkında olan Millî Mücadele kadrosu, gerek Sivas Kongresi Beyanname'sinde gerekse Misak-ı Millî'de siyasi ve iktisadi gelişmede en hassas olan konunun, bu gelişmenin dışa kapalı, başka devlet (ler) in yardımı olmadan sağlanması olarak değil de, devletin iç ve dış bağımsızlığını zedelemeyecek ve toprak bütünlüğünü koruyacak şekilde yapılması gerekliliğini vurguladılar.

Benzer yaklaşım, Lozan görüşmelerinin kesilmesinden sonra 1923 yılının ilk aylarında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nin açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal'in sözlerinde de görülmektedir. Geçmişteki bağımlılık ilişkilerini eleştiren Mustafa Kemal, kurulmakta olan devletin siyasi bağımsızlığına aykırı olmamak şartıyla, yabancı sermayeye açık olduklarını ve onunla işbirliği içinde olunabileceği mesajını vermiştir. Ayrıca, bu yaklaşım, Kongre'nin sonunda alınan Misak-ı İktisadî kararlarına da yansımıştır. Metnin 9. maddesi "Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz." sözleriyle yapılacak işbirliğinin şartlarını belirlemiştir. Kabaca, 1923-1929 yılları arasında uygulanan ekonomi politikasının, Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümlerinin getirmiş olduğu birtakım sınırlamaların da etkisiyle, bu ana hatlara sadık kaldığını söylemek mümkündür.

Ekonomide milliyetçilik ve bağımsızlık, yabancıların millî ekonomiyle ilgili karar verme süreçlerine karıştırılmamaları ve Türk devletinin yargı ve mali kurallarına uygun bir şekilde hareket etmeleri olarak anlaşıldı. Ayrıca, Cumhuriyet kadrolarının Türk Müslüman nüfus içinden güçlü bir girişimci sınıf yaratma amacını, yabancı sermayeyle işbirliği çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışması bağımsız anlayışa aykırı görülmedi. Kapitülasyonları çağrıştıracak ayrıcalıklar aranmaması şartıyla, yabancı sermayeye davetkâr olan yaklaşım döneme damgasını vurdu. Uygulamada, bu yaklaşım, yerli sermaye ile işbirliği içinde olan yabancı yatırımların desteklenmesinde öncelik sahibi olmasını sağladı.

Yukarıda ana hatları çizilen yaklaşımın sonucu olarak, 1923-1929 yılları arasında yabancı şirketlerin millîleştirilmesinden daha çok, yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmaya özendirilmesi ve bazı yabancı

şirketlerin Osmanlı döneminden kalma ayrıcalıklarını onaylayan yeni sözleşmelerin imzalanması gibi gelişmeler ağır bastı. Bununla birlikte, bu dönem içinde, iki önemli alanda millîleştirmeye gidildi. Bunlardan birincisi, demiryollarından yabancı sermayenin tasfiyesiydi. Bu doğrultuda karar, Amerikan sermayesini temsil eden Chester grubu ile imtiyazlı bir demiryolu yatırım anlaşması için yapılan görüşmeler bir sonuca ulaşamayınca alındı. Sonuç olarak, 1924-1928 yılları arasında Haydarpaşa Liman ve Rıhtımı ile birlikte Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir - Konya, Arifiye - Adapazarı ve Mersin - Tarsus-Adana demiryolu hatları devlet tarafından satın alınarak millîleştirildi.

Ayrıca, 1926 yılında kabotaj hakkı yabancı sermayeye tamamen yasaklandı. Millîleştirme yapılan ikinci alan ise, tütün rejisiydi. Osmanlı döneminin ağır miraslarından biri olarak görülen bu işletme, 4 milyon lira karşılığında 1925 yılında devletleştirildi. Millîleştirmelerin asıl ivme kazandığı dönem, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra, Türkiye ekonomisinin dışı kapanarak devlet eliyle bir millî sanayileşme dönemine girdiği yıllardır. 1933-1945 yılları arasında 21 ayrıcalıklı yabancı şirket millîleştirilmiştir. Millîleştirilen şirketlerin büyük bir bölümü, demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleriyle ilgili şirketlerdi. İmalat ve ticaret kesiminde yabancı şirketlerin millîleştirilmesi çok sınırlıydı.

Millîleştirmenin sınırlı olduğu diğer bir alan ise madencilikti. Bu dönemde millîleştirilen şirketler arasında İstanbul T.A. Su Şirketi, İzmir Rıhtım Şirketi ve rıhtımdaki Tramvay İşletmesi, İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma demiryolu, İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş., Aydın Demiryolu Şirketi, İstanbul Telefon T.A.Ş., Ereğli limanı ve işletmesi ile Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattını ve kömür madeni işletmelerini kapsayan Ereğli Şirketi, Şark Demiryolları T.A.Ş., İstanbul Tramvay Şirketi, İstanbul Elektrik Şirketi, İstanbul Tünel Şirketi, Ankara Elektrik ve Havagazı, İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş., İzmir Suları T.A.Ş, Ergani Bakır T.A.Ş., Kuvarsan Bakır Madeni İşletmesi ve Bira Fabrikaları T.A.Ş. vardı.

Bu noktada, özellikle altı çizilmesi gereken şey, millîleştirmelerin yabancı sermaye karşılığından kaynaklanan bir tavırdan dolayı yapılmadığıdır. Aksine, örneğin demiryolu millîleştirmelerini yapan hükümet bunları yabancı sermayeyi tasfiye niyetinden dolayı yapmadığını defalarca açıklamak gerekliliğini hissetmiştir. Buna kanıt olarak da, millîleştirmelerin yoğun görüldüğü 1934-1938 yılları arasında 32 yabancı şirketin Türkiye'de faaliyete geçmiş olması ve daha önceki dönemlerden çalışmaya başlamış olan birçok imtiyazlı yabancı sermaye kuruluşlarının faaliyetlerine devam etmesidir. Bundan ötürü, devletçilik dönemi millîleştirmelerini farklı nedenlerden kaynaklanan girişimler olarak değerlendirmek daha sağlıklı görünmektedir.

Nesim ŞEKER

KAYNAKÇA

Ahmet Emin, **Turkey in the World War**, Yale University Press, New Haven 1930.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1993.

HERSHLAG, Z. Y., **Turkey: An Economy in Transition**, Uitgeverij Van Keulen N. V., The Hague 1958.

İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

KAZGAN, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

ÖKÇÜN, Gündüz, "İzmir İktisat Kongresi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4. Cilt, s.1061-1064, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de “Millî İktisat” (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

YAŞA, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

29/03/2025 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millilestirilen-yabanci-sirketler-ataturk-doneminde/?pdf=3471> adresinden erişilmiştir